

ОЛІЙНИК А. Ю.,

кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного
та публічного права
факультету підприємництва та права
(Київський національний університет
технологій та дизайну)

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-1.16>

ПОНЯТТЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СВОБОДИ ОСОБИ НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто поняття реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Проаналізовано праці таких авторів, як С.С. Банковський, М.В. Вітрук, О.П. Віхров, С.І. Ішук, А.В. Ковач, Л.О. Нікітенко, А.Ю. Олійник, В.Ф. Попондопуло, О.В. Пушкіна, С.В. Різник та ін.

Запропоновано ознаки реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність, а саме: 1) конституційне закріплення та законодавча деталізація можливості певної поведінки особи у сфері реалізації благ з метою одержання прибутку; 2) матеріальні та духовні блага у сфері виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг і торгівлі; 3) вільний доступ особи до відповідних блага, їхній обмін, розподіл, володіння, користування, розпорядження, одержання прибутку; 4) форма поведінки, виявлення волі, інтересів, можливостей особи у названій сфері; 5) втілення конституційної свободи на підприємницьку діяльність у правомірній поведінці особи, держави та суб'єктів громадянського суспільства; 6) формування зобов'язань держави у сфері економічних прав і свобод, включаючи і свободу на підприємницьку діяльність особи. Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом. Так, «народний депутат не має права займатися будь-якою, крім депутатської, оплачуваною роботою, за винятком викладацької, наукової та творчої діяльності, а також медичної практики у вільний від виконання обов'язків народного депутата час». Пропонуємо уточнити ст. 3 закріпивши після терміна «займатися» термін «підприємницькою діяльністю та» і далі по тексту. Здійснення підприємницької діяльності забороняється органам державної влади й органам місцевого самоврядування. Підприємницька діяльність посадових і службових осіб органів держави й органів місцевого самоврядування обмежується законом. Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність – це поетапне втілення у правомірній поведінці суб'єктами підприємницьких правовідносин законодавчо закріплених умов і відповідальності, що сприяють отриманню матеріальних і духовних благ у сфері виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг і здійснення торгівлі, як економічної свободи підприємця.

Ключові слова: конституційне та законодавче закріплення свободи підприємництва, матеріальні та духовні блага, виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та торгівлі, правомірній поведінці особи, контроль держави у сфері підприємництва.

Olinyk A. Yu. The concept of realization of the person's constitutional freedom for business activity in Ukraine

The article deals with the concept of realization of a person's constitutional freedom for entrepreneurial activity. The works of such authors as S.S. Vitruk, O.P. Vihrov, S.I. Ischuk, A.V. Kovach, L.O. Nikitenko, A.Yu. Olinyk, V.F. Popondopulo, O.V. Pushkin, S.V. Butcher and others.

The features of realization of the person's constitutional freedom for entrepreneurial activity are offered, namely: 1) constitutional fixing and legislative detailing of the possibility of a certain behavior of the person in the sphere of realization of goods for profit; 2) material and spiritual goods in the field of production, performance of works, provision of services and trade; 3) free access of the person to the respective goods, their exchange, distribution, possession, use, disposal, profit; 4) the form of behavior, expression of will, interests, opportunities of the person in the named sphere; 5) the implementation of constitutional freedom for entrepreneurial activity in the legitimate behavior of a person, state and civil society actors; 6) formation of obligations of the state in the sphere of economic rights and freedoms, including freedom for entrepreneurial activity of a person. The entrepreneurial activity of deputies, officials and officials of state and local self-government bodies is limited by law. Thus, "a Member of Parliament shall not have the right to engage in any other than paid, paid work, except for teaching, scientific and creative activity, as well as medical practice in his / her free time as a Member of Parliament". We suggest to clarify Art. 3 having fixed after the term "to engage" the term "business activities and" and further on in the text. The pursuit of entrepreneurial activity is forbidden to state authorities and local self-government bodies. Entrepreneurial activity of officials and officials of state and local self-government bodies is limited by law. The realization of a person's constitutional freedom to enter into business is a step-by-step implementation in lawful conduct by legal entities of legally stipulated conditions and responsibilities that contribute to material and spiritual benefits in the field of production, performance of works, provision of services and trade, as an economic entity.

Key words: *constitutional and legislative securing of freedom of enterprise, material and spiritual goods, production of products, performance of works, rendering of services and trade, legitimate behavior of a person, control of the state in the sphere of entrepreneurship.*

Вступ. Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність насамперед передбачає розуміння поняття реалізації норми Конституції України (ст. 42). Дослідження ознак і формулювання визначення реалізації названої конституційної свободи є актуальним не лише для науки конституційного і господарського права, а й для практики забезпечення реалізації конституційної норми, що закріплює названу свободу особи. Питання теми досліджувалися в Україні раніше. Є написані монографії, підручники, посібники, окремі наукові статті, захищені дисертації тощо. Серед авторів названих наукових праць: С.С. Банковский, М.В. Вітрук, О.П. Віхров, С.І. Іщук, А.В. Ковач, Л.О. Нікітенко, А.Ю. Олійник, В.Ф. Попондопуло, О.В. Пушкіна, С.В. Різник та ін. Однак залишаються недослідженими окремі проблеми реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність, яким і присвячується ця стаття.

Постановка завдання. Метою дослідження є формулювання поняття реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Відповідно до мети завданнями дослідження є: а) аналіз існуючих праць щодо реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність; б) формулювання ознак і визначення реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність; в) пропозиція висновків і рекомендацій щодо

перспектив подальших розвідок реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність.

Результати дослідження. Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність передбачає з'ясування таких понять, як «індивідуальна свобода» і «економічна свобода». Без наявності індивідуальної свободи особи в економічній сфері життєдіяльності суспільства не може бути реалізована конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність в Україні. Поняття реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність тісно пов'язане з поняттям реалізації правової норми, яка закріплює названу свободу. У теорії права реалізація правової норми визначається як правомірне втілення вимог правових норм в суспільні відносини. До змісту правореалізації входять і правовідносини, що включають у себе права, свободи й обов'язки. Особливим елементом змісту правореалізації конституційної свободи особи є її відповідальність та відповідальність держави і інших суб'єктів громадянського суспільства за правомірне здійснення підприємництва в Україні. Н.В. Вітрук, досліджуючи конституційний статус особи, розглядає співвідношення реалізації і захисту суб'єктивного права і свободи. При всій відмінності реалізації і захисту прав та свобод особистості їх не можна протиставляти. Діяльність держави, органів публічної влади, їх посадових осіб, інших суб'єктів громадянського суспільства по охороні і захисту прав і свобод є формою активно-владних відносин держави щодо правопорушень і правопорушників, їх причин і наслідків з метою реалізації прав, свобод, законних інтересів і обов'язків особистості [1]. Питання правореалізації конституційних свобод пов'язане з державним регулюванням у сфері підприємницької діяльності, змістом якого є діяльність із реалізацією функцій держави щодо забезпечення господарського порядку, здійснювана у встановлених формах і відповідними методами. Державний вплив у сфері економіки залежить від публічних інтересів. Захищаючи публічні інтереси в економічній сфері, держава здійснює вплив на суб'єктів підприємницької діяльності, використовуючи при цьому нормотворчу, а також нормативно-владну й індивідуально визначену (тобто правореалізаційну) діяльність компетентних державних органів [2]. На думку С.С. Банковського, публічно-правове регулювання економічної діяльності обумовлено суспільними колективними інтересами, але враховує приватні інтереси господарюючих суб'єктів [3].

Отже, реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність має відбуватися у сфері публічно-правового регулювання підприємництва, мати правомірний характер і враховувати приватні інтереси господарюючих суб'єктів.

С.І. Іщук розглядає свободу підприємницької діяльності як одну з конституційно-правових засад функціонування громадянського суспільства в Україні. Межі індивідуальної свободи особи у підприємницькій сфері, на його думку, є значно ширшими за обсяг суб'єктивних прав, якими вона наділяється державою, оскільки в цьому разі законодавець вважає недоцільним або неможливим регулювати у повній мірі сферу реалізації економічної свободи [4, с. 15].

Конституційна свобода підприємницької діяльності особи тісно пов'язана з конституційним правом на підприємницьку діяльність. А.В. Ковач, визначаючи право на підприємницьку діяльність, всебічно аналізує його за суттю, змістом і формою. Так, за суттю право на підприємницьку діяльність він розглядає як визнані Конституцією та законами України можливості певної поведінки людини і громадянина у сфері виробництва з метою одержання прибутку. За змістом, на його думку, це певні матеріальні блага в сфері виробництва та права на ці блага, а саме: право на їхній обмін, розподіл, володіння, користування, розпорядження, одержання прибутку. А за формою – це міра або образ, спосіб, форма поведінки, виявлення волі, інтересів, можливостей людини і громадянина у сфері виробництва матеріальних і духовних благ. Узагальнюючи визначений аналіз А.В. Ковач пропонує розглядати право людини і громадянина на підприємницьку діяльність як визнану та гарантовану Конституцією і законами України можливість особи самостійно, ініціативно, систематично, на власний ризик діяти у сфері виробництва, розподілу, обміну, надання послуг, зайняття торгівлею та використання матеріальних благ з метою одержання прибутку [5, с. 214].

Отже, узагальнюючи досліджені праці авторів, пропонуємо такі ознаки реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність: 1) конституційне закріплення та законодавча деталізація можливості певної поведінки особи в сфері реалізації благ з метою одержання прибутку; 2) матеріальні та духовні блага в сфері виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг і торгівлі; 3) вільний доступ особи до відповідних благ, їхній обмін, розподіл, володіння, користування, розпорядження, одержання прибутку; 4) форма поведінки, виявлення волі, інтересів, можливостей особи у названій сфері; 5) втілення конституційної свободи на підприємницьку діяльність в правомірній поведінці особи, держави та суб'єктів громадянського суспільства; 6) формування зобов'язань держави у сфері економічних прав і свобод, включаючи і свободу на підприємницьку діяльність особи.

Конституція України (ст. 42) закріплює, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Конституційна норма щодо права на підприємницьку діяльність в Україні деталізується в законах і підзаконних нормативно-правових актах. У ст. 42 Господарського кодексу (ГК) України закріплюється, що підприємництво є самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, яка здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади й органів місцевого самоврядування обмежується законом (ст. 42 Конституції України). Так, «народний депутат не має права займатися будь-якою, крім депутатської, оплачуваною роботою, за винятком викладацької, наукової та творчої діяльності, а також медичної практики у вільний від виконання обов'язків народного депутата час» (ст. 3 Закону) [6]. Пропонуємо уточнити ст. 3 закріпивши після терміну «займатися» термін «підприємницькою діяльністю та» і далі по тексту. Здійснення підприємницької діяльності забороняється органам державної влади та органам місцевого самоврядування. Підприємницька діяльність посадових і службових осіб органів державної влади й органів місцевого самоврядування обмежується законом.

Свобода підприємницької діяльності законодавчо визначається як право підприємця без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом. Особливості здійснення окремих видів підприємництва встановлюються законодавчими актами. Перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, а також перелік видів діяльності, підприємництво, в яких забороняється, встановлюються виключно законом (ст. 43 ГК України). Відповідно до Закону України від 15 травня 2003 р. «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців і громадських формувань» підприємцем стає особа лише після державної реєстрації [7]. Конституційна свобода особи щодо підприємницької діяльності у межах, визначених законом, є передумовою реалізації особою свого конституційного права на підприємницьку діяльність [8, с. 134].

Отже, реалізується конституційна норма щодо свободи особи на підприємницьку діяльність лише після державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

Важливе значення щодо конституційної свободи на підприємницьку діяльність має вільний доступ особи до відповідних матеріальних і духовних благ в сфері виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг і здійснення торгівлі. Підприємець є вільним у процесі реалізації одержаних матеріальних благ, їхньому обміні, розподілі, володінні, користуванні та розпорядженні. Свобода підприємця полягає і в реалізації одержаних ним прибутків. Прибуток є одним із основних джерел фінансових ресурсів підприємств, формування централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів. За рахунок прибутку відбувається формування в значному обсязі бюджетних ресурсів держави, здійснюється фінансування розширення підприємств, матеріальне стимулювання робітників, вирішення соціально-культурних заходів тощо. Тому успішна, прибуткова діяльність суб'єктів господарювання є основою економічного розвитку держави [9]. Так, О.В. Пушкіна, дослідивши економічні права людини та проблеми становлення громадянського суспільства, робить висновок про те, що саме економічна свобода особи створює умови для самореалізації індивіда

і окремих колективів, завдяки якій виражаються та реалізуються приватні інтереси і потреби, що ґрунтом подібної саморегуляції виступає економічна свобода. Вона підкреслює той факт, що недостатньо ефективна державна політика у сфері створення сприятливих умов для розвитку підприємництва сприяє утворенню несприятливої ситуації щодо реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність суб'єктів господарювання. У цьому сенсі діяльність Української держави повинна бути одночасно спрямована як на охорону і захист економічних свобод, так і на формування такого економічного середовища, в якому б могли вільно й ефективно взаємодіяти різні інтереси громадян із максимально можливою користю як для них самих, так і для держави і суспільства загалом [10, с. 178–179].

Отже, вільний доступ особи-підприємця до реалізації матеріальних і духовних благ у сфері виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг і торгівлі має охоронятися і захищатися державою як економічна свобода підприємця.

У процесі реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність має значення форма поведінки суб'єктів правовідносин, їх виявлення волі, інтереси і потреби в процесі реалізації. Важливим питанням при дослідженні умов реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є з'ясування кола суб'єктів правовідносин. Треба розрізнити такі правові категорії як «суб'єкт підприємницької діяльності», «суб'єкт господарювання» та «суб'єкт права на підприємницьку діяльність», оскільки вони не є тотожними як за обсягом та змістом, так і за формою. Адже, якщо суб'єктом підприємницької діяльності особа стає лише з моменту її реєстрації у такій іпостасі у встановленому законом порядку, то свободою на підприємницьку діяльність кожний суб'єкт потенційно наділяється з моменту народження, а інститут «реєстрації» є стадією реалізації даної свободи, яка і відбувається за наявності певних встановлених законом умов [5, с. 213]. Важливе місце серед суб'єктів реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність належить державі та її органам, оскільки саме на них покладається обов'язок сприяти реалізації, охороняти і захищати вказану свободу [11].

Отже, суб'єктами конституційної свободи на підприємницьку діяльність є: 1) фізичні особи-підприємці, юридичні особи, громадські формування, що не мають статусу юридичних осіб; 2) держава та її органи; 3) інші суб'єкти громадянського суспільства.

Втілення конституційної свободи на підприємницьку діяльність в правомірній поведінці суб'єктів правовідносин здійснюється за наявності певних умов та у визначених формах. Формування зобов'язань держави у сфері реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність залежить від виду контрольної діяльності з боку держави і її органів. Так, В.Ф. Попондопуло вважає, що у взаєминах з органами держави на підприємця розповсюджується загально дозволений правовий режим, а на органи держави – дозвільний. Відповідно, реалізація прав підприємця забезпечується обов'язком органів держави дотримуватися загальної заборони й утримуватися від здійснення дій, що перешкоджають підприємцю вільно, в межах закону, здійснювати свою конституційну свободу [12, с. 32–33]. Умовами реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є обов'язок органів держави здійснювати: а) державну реєстрацію підприємців; б) видачу їм ліцензій; в) контроль за отриманням патентів, сертифікації, стандартизації тощо. Саме такі процедури закріплені у нормативно-правових актах і є обов'язковими для підприємців та реалізуються через контрольну діяльність державних органів.

Отже, реалізацію конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність слід розглядати як поетапне втілення у правомірній поведінці суб'єктами підприємницьких правовідносин законодавчо закріплених умов, що сприяють отриманню матеріальних і духовних благ у сфері виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг і здійснення торгівлі, як економічної свободи підприємця.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження пропонуємо такі висновки і рекомендації. 1. Серед ознак реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність слід виділяти: 1) нормативно-правове закріплення свободи особи на підприємницьку діяльність; 2) вільний доступ особи до відповідних блага та втілення їх в правомірній

поведінці суб'єктів правовідносин; 3) формування зобов'язань особи, держави, суб'єктів громадянського суспільства у сфері економічних свобод, включаючи і свободу на підприємницьку діяльність особи; 4) відповідальність учасників правовідносин за неналежне здійснення конституційної свободи особи.

2. Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність – це поетапне втілення у правомірній поведінці суб'єктами підприємницьких правовідносин законодавчо закріплених умов і відповідальності, що сприяють отриманню матеріальних і духовних благ у сфері виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг і здійснення торгівлі як економічної свободи підприємця.

3. З метою удосконалення Закону України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 р., пропонуємо уточнити ст. 3 Закону, де після терміна «займатися» доповнити терміном «підприємницькою діяльністю та» і далі по тексту.

Список використаних джерел:

1. Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности / Н.В. Витрук. М. : Норма, 2008. 448 с.
2. Нікітенко Л. О. Проблеми реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність / Л.О. Нікітенко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: В. В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.] ; відп. за вип. М. В. Афанасьева. Одеса : Юрид. л-ра, 2015. Вип. 75. С. 107-113.
3. Банковский С.С. Публичные и частные начала в правовом регулировании экономики / С.С. Банковский // Предпринимательское право и XXI век: преемственность и развитие / под ред. М.М. Славина. М. : МЗ-Пресс, 2002. С. 26-41.
4. Ішук С.І. Окремі конституційно-правові засади функціонування громадянського суспільства в Україні: свобода підприємницької діяльності / С.І. Ішук // Journal «ScienceRise: Juridical Science». 2018. № 1 (3). С. 11-17.
5. Ковач А.В. Право людини на підприємництво / А.В. Ковач // Часопис Київського університету права. 2012. № 2. С. 212-214.
6. Про статус народного депутата України : Закон України від 17 листопада 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 3. Ст. 17. Поточна редакція від 20.03.2020 р.
7. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31–32. Ст. 263.
8. Олійник А.Ю. Конституційні свободи людини і громадянина та їх забезпечення в Україні : монографія. Київ : КНУТД; Дніпро : ДДУВС, 2018. 371 с.
9. Економічний зміст і роль прибутку в умовах розвитку підприємництва. URL: https://pidruchniki.com/1420112664471/finansii/ekonomichnij_zmist_rol_pributku_umovah_rozvitku_pidpriyemnitstva.
10. Пушкіна О.В. Економічні права людини в Україні та проблеми становлення громадянського суспільства. *Науковий Вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ*. 2005. № 3 (22). С. 169–180.
11. Різник С.В. Забезпечення державою конституційного права людини і громадянина на підприємницьку діяльність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ , 2008. 16 с.
12. Попондопуло В.Ф. Правовой режим предпринимательства. Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1994. 208 с.

